

A KÖZÉPKORI SZÉKELYSÉG

A KÖZÉPKORI SZÉKELYSÉG

Krónikák és oklevelek
a középkori székelyekről

Pro-Print Könyvkiadó
Csíkszereda, 2001

A kiadvány megjelenését
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

az OM Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program
„Kulturális külpolitika és nemzeti identitás” alprogramja
és a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum támogatta.

A kötet a Pro-Print Könyvkiadó,
a Haáz Rezső Múzeum és a Teleki László Intézet
közös könyvkiadási programja keretében készült.

Sorozatszerkesztő: *Bárdi Nándor*
Borítóterv: *Biró Gábor*

A szövegeket válogatta, a kísérő tanulmányokat
és a jegyzeteket írta: *KORDÉ ZOLTÁN*

Lektorálta: *Demény Lajos*

A fordításokat nyelvileg ellenőrizte: *Géczi Lajos*

Fordította:

*Almási Tibor, Blazovich László, Bodor András, Géczi Lajos,
Kordé Zoltán, Köllő Károly, Lele József, Petrovics István,
Sebők Ferenc, Sz. Galántai Erzsébet, Szabó György,
Tóth Ildikó, Veszprémy László, Vígh Éva*

ISBN 973-9311-77-6

ELŐSZÓ

A középkori székelység története a magyar történelem sajátos fejezete. A magyarul beszélő, de önálló jogszokásokkal és közösségi tudattal rendelkező, a hadakozást hivatásszerűen űző székelyek Anonymus óta a középkori krónikások figyelmét is felkeltették. Kezdetben – a Névtelen Jegyző, majd pedig Kézai Simon – elsősorban az eredetkérdésre kerestek és találtak koruk ismereteinek, valamint saját célkitűzéseiknek megfelelő választ. A XVI. században azután már olyan elbeszélő kútfők is keletkeztek, amelyek nem pusztán az eredet rejtélyére koncentráltak, hanem részletesen foglalkoztak a társadalmi berendezkedéssel, a különösnek ható szokásokkal, a nyelvvel stb. A XIX. században meginduló modern történetírás a forráskritika eszköztárát használva szintén az eredet problémakörének vizsgálatát részesítette előnyben – könyvtárnyi irodalmat létrehozva, anélkül azonban, hogy a kérdés lezárására vagy az álláspontok közeledésére sor került volna.

Eközben kisebb érdeklődéssel kísért, látszatra kevesebb szenzációt kínáló munkálatok is folytak, melyek azonban szilárd alapokat biztosítottak a további kutatás számára. 1872–1934 között jelentek meg a *Székely Oklevéltár* kötetei Szabó Károly, Szádeczky Lajos és Barabás Samu szerkesztésében.¹ Bár az első kötetekben a kútfők megrostálása és közlése nem minden esetben felelt meg a korabeli tudományosan elvárható igényeknek, a sorozat még ma is nélkülözhetetlen forrástára a középkori székely történelem kutatójának. Erre az okmánytárra alapozva készítette el a középkori és kora-újkorai székely társadalmi viszonyokat elemző munkáit Connert János, valamint történeti összefoglalását Szádeczky Lajos.² Számos székely vonatkozású anyag található a későbbi, erdélyi vagy országos jellegű forrásgyűjteményekben, az 1892-ben újjára indított erdélyi szász okmánytártól kezdődően a *Zsigmondkori és Anjou-kori oklevéltár*, valamint a *Jakó Zsigmond* szerkesztette *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (I–II.)* és az *Erdélyi okmánytár* eddig megjelent köteteiig.³ Demény Lajos vezetésé-

vel pedig 1983-tól kezdetét vette az udvarhelyszéki, 1569 utáni, magyarul íródott törvénykezési anyagnak, valamint a székely népeség-összeírásoknak a közzététele.⁴

A tudományos kutatásnak tehát – a publikálatlan anyag mellett – jelentős mennyiségű kiadott forrás áll rendelkezésére a középkori viszonyok tanulmányozásához. Tekintve, hogy e kútfőknek a döntő része latinul íródott, s magyar fordítás csak kisebb hányadról készült, a téma iránt érdeklődő, de e nyelv ismeretében nem járatos olvasóknak nem állt módjukban – a mégoly kiváló tanulmányok és összefoglalások ellenére sem – a szó szoros és átvitt értelmében vett tiszta forrásból meríteni ismereteiket. Emiatt azonban nem pusztán a nyelvismeret hiánya tehető felelőssé, hanem a politika kedvezőtlen alakulása is. Trianon után Erdélyben, 1945-öt követően pedig Magyarországon a székely történelem egyszeriben „kényes” témává vált, s évtizedekre kikerült a olvasóközönség látóköréből, annak ellenére, hogy – miképpen a fenti, messze nem teljes felsorolás is bizonyítja – az ilyen irányú kutatások, forrásfeltárások nem szűntek meg teljesen.

A helyzet megváltozását követően lehetővé vált a már régóta időszerű, magyar nyelvű forrásgyűjtemény elkészítése. A kötet, melyet az olvasó a kezében tart, e hiány pótlására tesz kísérletet. Célja az, hogy maguknak a kútfőknek a segítségével adjon a lehetőségekhez képest minél sokrétűbb képet a székely eredetkérdésről, a sok sajátoságot magán viselő középkori politikai, társadalmi berendezkedésről, a jogszokásokról, s némi bepillantást engedjen az egyházi viszonyokba és a mindennapi életbe is. Azaz, hogy bemutassa a középkori magyar – azon belül is az erdélyi – világ egy kevésbé ismert szeletét. A székelység esetében a középkor nem a mohácsi csatáig vagy az ország három részre szakadásáig tart, hanem a speciális kötelezettségeket és kiváltságokat magában foglaló berendezkedés fennállásáig, vagyis 1562-ig, a székely felkelés bukásáig. E forrásgyűjtemény alapvetően ennek az időszaknak az elbeszélő és okleveles anyagából tartalmaz válogatást, nem lehetett azonban lemondani azon kútfők közléséről sem, amelyek ugyan néhány évvel vagy évtizeddel e dátum után keletkeztek, viszont a középkori székely viszonyokról fontos ismereteket nyújtanak.

Történelmi forrásgyűjteményről lévén szó, a kötet az e körbe tartozó kútfőkből merítette anyagát. A történetírással szoros kapcsolatban álló társtudományok (régészet, nyelvtörténet stb.) eredményei iránt érdeklődőnek szakavatott szerzők által írott *tanulmányok*, monográfiák állnak a rendelkezésére.⁵ Szándékunk az volt, hogy a lehetőségekhez mérten kiegyensúlyozott képet nyújtsunk a középkori székelységről. Törekvésünket több minden akadályozta: a korai időszak vonatkozásában a források szűkös voltával, a későbbiekben viszont éppen a bőség zavarával kellett megküzdeni. A terjedelmi és anyagi korlátok szintén gátat jelentettek, így fájó szívvel ugyan, de sok fontosnak ítélt dokumentum közléséről kellett lemondani. E megszorítások árán is lehetőség nyílt azonban arra, hogy a források nagyobb része a magyarra még át nem ültetett kútfők közül kerüljön ki. A korábban már magyarított szemelvények többségéről is új fordítás készült.

Célszerűnek tűnt, ha az így összegyűlt anyagot nem egyszerű kronologikus sorrendben, hanem tematikus bontásban közöljük. Ennek az volt az ára, hogy az egyes forrásokat esetenként szét kellett „darabolni” és több részletben közzétenni. Ha elgondolásunk sikerrel járt, e kényelmetlenségért kárpótlást nyújthat a jobb közérthetőség, az áttekinthetőség. Az egyes fejezeteket a témakört taglaló tanulmány vezeti be, majd a szemelvényekkel kapcsolatos tudnivalók és maguk a források következnek. A forrásszövegekben [...] jelzi az eredeti dokumentum hiányzó részleteit, (...) pedig az általunk eszközölt kihagyásokat.

A kötet elkészítésének terve hosszú évekkel ezelőtt merült fel. Évekig tartott a megfelelő anyagiak előteremtése, amelyet a Haáz Rezső Múzeum biztosított. Köszönettel tartozom alapos és értékes segítségéért a kötet lektorának, *Demény Lajosnak*, valamint a fordításokat nyelvileg ellenőrző *Géczi Lajosnak*. Sok fáradsággal járó, nagy figyelmet kívánó munkájuk a kötet elkészültéhez nélkülözhetetlen volt. A régi magyar nyelvű szövegeket *Tóth Klára* köszönetet érdemlő precizitással vitte számítógépre. Végül, de nem utolsó sorban hála illeti mindazokat, akik a sok nehézséggel és buktatóval járó fordításokra vállalkoztak.

Avval kezdtük az *Előszót*, hogy a székelység története a magyar történelem szerves részét alkotja. Tegyük hozzá: ez az összefonódás legkevesebb egy évezredre nyúlik vissza. Mindez érthetővé teszi, hogy e kötet szerény tisztelgés is szeretne lenni az ezer esztendő magyar államiság előtt.

Kordé Zoltán

Szeged, 2000. október 31.

Jegyzetek:

1. SzO. I–VIII.
2. Connert 1901., Connert 1906., Szádeczky 1927.
3. US. I–VI.; ZsO. I–V.; AKO. I)V., VII)IX., XI., XXXIII.; KKJ. I–II.; EO. I.
4. SzOÚS. I–V.
5. Így például: ETHK. I. passim; Benkő Elek 1993.; Benkő Loránd 1990.; Benkő Loránd 1998.

I. EREDETKÉRDÉS

Mai ismereteink szerint Béla király névtelen jegyzője, Anonymus volt az első történetíró, aki véleményt nyilvánított a székelyek eredetéről. Híradása – melyet a mérvadó kutatás megállapítása szerint uralkodójának, III. Bélának (1172–1196) a halála után, a XIII. század elején, talán 1210 körül írt le – tulajdonképpen csak az elbeszélésbe beleszórt rövid megjegyzésből áll: „*a székelyek, akik kezdetben Attila király népe voltak*” (2).¹ Amilyen sommás, éppen olyan bizonytalan és kérdéseket felvető ez a megállapítás. Anonymus ugyanis nem részletezi, hogy miként képzei el az Attilával való kapcsolatot, de azt is csak sejteni lehet, hogy mi volt a felfogása a székelyek és a magyarok viszonyát illetően. Számára, aki kora igencsak hézagossá ismereteivel rendelkezett, a távoli, mesés Szkítia (vagyis az eurázsiai steppevilág) lakói egy népet jelentettek. Véleménye szerint „*Szkítia első királya Jáfet fia Magóg volt, népét Magóg királyról nevezték magyarnak. Ettől a királytól származott a nevezetes és hatalmas király, Attila...Hosszú idő elteltével az említett Magóg királytól származott Ügyek, Álmos fejedelem apja, akitől Magyarország királyai és hercegei eredetüket származtaták.*”² Vagyis a szkítákkal azonos magyaroknak valamikor a bibliai Magógtól származó Attila volt a királyuk, aki egyúttal – nem részletezett módon – az Árpádoknak is az őse. Vélhetőleg a szkíták közé sorolta a székelyeket is, ezért írta róluk, hogy egykor Attila volt a királyuk. Mégsem tekinti teljesen azonosnak a két népességet, mivel úgy tudja, hogy a székelyek a Kárpát-medencében voltak már akkor, amikor a honfoglalókkal találkoztak, akikhez a Kórogy mentén önként csatlakoztak, s együtt indultak a képzelet szülte bihari vezér, Ménmarót ellen.

A következő krónikás, aki a székelyek származásával foglalkozott, az 1283 körül alkotó Kézai Simon, IV. László király (1272–1290) „hú klerikusa” volt. Kézai a soványka anonymusi híradásnál jóval részletesebb, mesés színezetű hun történettel szolgált olvasóinak. Véleménye szerint a hunok és a magyarok – akik egy testvérpártól, Hunortól

és Magortól származnak – lényegében egy népet alkottak. Egyik részük Szkítiából kivonulva Attila vezetésével meghódította a Kárpát-medencét és Európa nagyobb részét, míg a másik ősi lakhelyén maradt. Attila halála után azonban fiai, Csaba és Aladár között testvérháború tört ki, amelyet a német anyától származó Aladár nyert meg a germánok támogatásának köszönhetően. Csaba kénytelen volt visszatérni Szkítiába, míg azok, akik az őt támogató hunok közül életben maradtak, egy Csigle nevű helyen húzódtak meg, s a nyugati népektől való félelmükben székelyeknek nevezték magukat. Megvárták a szkíták második bejövetelét – vagyis az Árpád-féle honfoglalást – és a magyarokhoz csatlakozva részt nyertek az országból az erdélyi hegyek között, ahol a románok közelében élnek **(3 a)**.

Kézai hun története, valamint az annak részét alkotó székely eredettörténet kibővített formában belekerült a XIV. századi krónikakompozícióba (így a Képes Krónikába), de átvették azt külföldi, itáliai krónikások is, mint például a velencei Paulus Venetus **(3 b)**. A XV. század második felében Thuróczy János *A magyarok krónikája* (*Chronica Hungarorum*) című, 1488-ban nyomtatásban is megjelent műve szintén ezen az alapon írja le a székelyek származását **(4)**. A Mátyás udvarába került itáliai történetírók, Petrus Ransanus és Antonio Bonfini viszont már humanista tudósokhoz illően nem elégedtek meg a magyar krónikákban olvasható verzió egyszerű átvételével, hanem saját ismereteik és elgondolásaik alapján némileg kiegészítették azt. A szicíliai születésű Ransanus részben a véletlen névegyezéstől (*Siculus* latinul sziciliait és székelyt is jelent), részben pedig származásától is befolyásolva felvetette azt az elképzelést, hogy a székelyeknek az Attilát szolgáló szicíliai légió harcosai voltak az ősei **(5)**. Figyelemre méltó, hogy magyar történetében Bonfini az Attila halála után történt eseményeket már a rendelkezésére álló források alapján, a magyar krónikák mesés elbeszélésénél sokkal valóságosabban adja elő; az igényeknek megfelelően természetesen nem mellőzi a hun történetet sem, de érezni, hogy annak hitelességét illetően kételyei vannak. Mindez azonban nem akadályozta meg abban, hogy a székely nevet a szkíta elnevezésből vezesse le, amihez a latin *scythulus* (szkíta) és *Siculus* szavak közötti hasonlóság adott neki alapot **(6)**. A XV–XVI. századra, vagyis a középkor végére a székelyek (és a magyarok)

szkíta–hun eredete oly mértékben elterjedt, hogy évszázadokig egyed-uralkodó szerepet játszott a történeti tudat alakításában. Ebben nagy szerepet játszott Werbőczy István 1517-ben nyomtatásban megjelent *Hármaskönyve*, amely tartalmazta a székelyek szkíta származásának elméletét is (76). A joggyűjtemény rendkívül elterjedt volt a Székelyföldön is, a prókátorok rendszeresen idézték ügyfeleik érdekében, így nem csoda, hogy azok is ismerték tartalmát, akik maguk nem forgatták.

E rövid áttekintés is bizonyítja, hogy már a középkori krónikások is megválaszolando kérdést, megoldando problémát láttak a székelyek (és a magyarok) származásában, a rendelkezésükre álló írott források által be nem világított időszak történetében. A dilemma, amelybe beleütköztek, lényegében ugyanaz volt, mint amellyel a mai kutató is szembe találja magát: a székelyek magyarul beszéltek, külső megjelenésük, életmódjuk is nagyon hasonló volt a magyarságéhoz. Ugyanakkor önálló népnévvel, és a XIII. századtól kiformalódó kiváltságokkal, eltérő jogszokásokkal és saját hagyománytudattal rendelkeztek. Anonymus, Kézai és középkori követőik a kor szokásának megfelelően az írott források hiányát és a hagyományok hézagossá voltát fantáziájukkal és mesélőkédvükkel helyettesítették. Az így kialakított képet azután komolyabb kritika csak a XIX. század utolsó harmadától kezdve érte, amikor a modern módszerekkel dolgozó történettudomány egyre súlyosabb érveket hozott fel a hun származás hitelességével szemben.³ A vizsgálatok elsősorban arra kerestek választ, hogy rendelkeztek-e a székelyek/magyarok, illetve az Árpádok eredeti, a hunokra és Attilára visszamenő hagyományanyaggal. Úgy tűnik, hogy e kutatások eredményeképpen ma már el lehet mondani – a létező ellenvéleményekkel szemben is – , hogy az Árpád dinasztia és a magyarok vonatkozásában e „hagyomány” nem eredeti tradícióra megy vissza, hanem a középkori történetírók tudóskodó kombinációjának, ismereteik hiányának és alkalmankénti aktuálpolitikai törekvéseinek (magyar honfoglalás „jogszerűségének” a bizonyítása, az Árpád-házi uralkodók dicső elődökhöz való kötése stb.) az eredménye.⁴ A székelységgel kapcsolatban megfogalmazódtak olyan elképzelések, amelyek egy fiktív, mesterségesen kialakított hun, illetve Attila-tudattal számolnak.⁵ E nézeteket bírálva más felfogás arra mutatott rá, hogy míg ezek a feltevések a magyar

hun hagyomány tekintetében megvonják a hitelt Anonymustól és Kézaitól, addig a székelyek vonatkozásában a lényegét illetően hitelesnek fogadják el e krónikások tanúságát, másfelől pedig azt emelte ki, hogy a székelységnél nem annyira Attila-, hanem sokkal inkább egy Csaba-hagyomány megléte igazolható.⁶ Márpedig ennek a Csaba-hagyománynak eredetileg semmi köze sem volt a hun uralkodóhoz, hanem elterjedt nézet szerint egy feltételezett X. századi kalandozó vezérhez,⁷ más elmélet szerint viszont az Aba nemzetség egy közelebb-ről nem ismert, XI. századi tagjához kapcsolódott.⁸

Jóllehet a középkori hun származás elméletét ma már viszonylag kevesen osztják a kutatásban, a székely eredetkérdést illetően a nézetkülönbségek talán nagyobbak mint valaha. Nincs rá mód és nem is lehet feladatunk e helyütt a székely eredetkérdés könyvtárnyi irodalmának a részletes számbavétele, csupán egy rövid és vázlatos áttekintés révén próbáljuk érzékeltetni, hogy milyen sokféleképpen és mennyire eltérő módon oldják fel az egyes kutatók a dilemmát. Azok, akik eredendően magyar (finnugor) nyelvű népességnek tartják a székelyeket, többnyire nyelvészeti és régészeti érvekre szoktak támaszkodni. A *székely* nevet foglalkozásnévnek tartják, hivatkoznak a nem-, ág- és földrajzi nevek, valamint a nyelvjárások tanúságára, illetve a székelyek feltételezett idegen nyelvűségét bizonyító közvetlen források hiányára.⁹ Régészeti szempontból elsősorban a magyar és székely leletanyag egyöntetűségét szokták hangsúlyozni.¹⁰ Az ellenérvek viszont arra mutatnak rá, hogy nincs olyan foglalkozásnév, amellyel hitelt érdemlően egyeztetni lehetne a *székely* népvét, illetve, hogy a nyelvjárások és a földrajzi, valamint a nem- és ágnevek nem zárják ki egy esetleges nyelvcseré lehetőségét. A régészet pedig azért nem tud perdöntő bizonyítékokkal szolgálni ezen a téren, mert hiányoznak azok a biztos fogódzók, amelyek segítségével meg lehetne ragadni a honfoglaló magyarságot alkotó népcsoportok leletanyagának a sajátosságait.¹¹ A magyar eredettel kapcsolatos nézetek sajátos változatát jelentik a kettős honfoglalást valló elméletek, melyek értelmében a székelyek mint alapvetően magyar nyelvű népesség, már jóval a 895/896-os honfoglalást megelőzően bejöttek a Kárpát-medencébe.¹² A kettős honfoglalás elméletének a bírálói nyelvészeti, történeti és régészeti szempontból is elfogadhatatlannak tartják az elméletet.¹³

Azok a feltevések, amelyek a honfoglalás előtt a magyarsághoz csatlakozott steppei eredetű katonai segédnépnek tartják a székelyeket, abból indulnak ki, hogy e népesség önálló elnevezéssel, sajátos csoport- és hagyománytudattal, valamint etnikai jellegű kiváltságokkal rendelkezett a forrásokban való megjelenésétől kezdve. Többnyire a volgai bolgárok közé tartozó eszkelekkel szokták különféle módon azonosítani a székelyeket, ugyanakkor jelentősen eltérnek e nézetek a kabar-székely kapcsolat megítélését illetően.¹⁴ A csatlakozott katonai segédnépi elméletek vonatkozásában általában a népnévi egyeztetések jelentik a legkevésbé biztos pontot, így a kritikák egy része is erre irányul.¹⁵ A tudományos kutatás határain kívülre esnek azok az aktuálpolitikai ihletésű teóriák, amelyek időnként felbukkannak a román történetírásban, azt bizonygatva, hogy a székelyek tulajdonképpen elmagyarosodott románok.¹⁶ Nem rendelkeznek tudományos vértetéssel azok az elképzelések sem, amelyek a sumerekkel vagy más ókori, rejtélyes népekkel próbálják azonosítani a székelységet.¹⁷

E sommás és hézagos áttekintés is bizonyítja, hogy nem született még meg a székely-kérdés „végleges” megoldása. A kisebb-nagyobb részeredmények sem tudták az eltérő álláspontok közötti távolságot áthidalni. Kérdéses persze, hogy a jelenlegi forrásadottságok mellett mennyire lehet – érdemes-e egyáltalán – sziklaszilárd, megdönthetetlen eredményekre törekedni. Annyi bizonyos, hogy a magyar történettudomány (a régészettel, nyelvészettel, néprajzzal és más tudományágakkal karöltve) nem mondhat le ennek a kérdéskörnek a vizsgálatáról sem; úgy tűnik azonban, hogy e probléma még huzamos időn keresztül tárgya lesz a kutató kíváncsiságnak. Hangsúlyozni kell végezetül, hogy a székely-kérdés tudományos probléma: nem több és nem kevesebb. Függetlenül attól hogy merre keressük és hol véljük megtalálni a székely eredetkérdés megoldását, kétségbevonhatatlan tény, hogy „Csaba népének” a históriája, mint erre már többször utaltunk, a magyar történelem része, miként a székelység is a magyar nemzet szerves alkotóeleme.

FORRÁSOK

1.

II. BÉLA (1131 körül)

II. Béla oklevele az első olyan forrásunk, amely tartalmazza – egy szószállító szolga nevéként – a székely szót.

Kiad.: *ÓMO.* 26–7.

Ford.: *Kordé Zoltán* (részlet)

Az Úr megtestesülésének 92.¹⁸ évében, amikor isteni kegy révén a leggyőzedelmesebb László király¹⁹ uralkodott és Almarius veszprémi püspök látta el szerencsésen a lelkipásztori teendőket, az említett király Istennek és Szent Móricnak²⁰ 24 mansiót²¹ adományozott, akik négyesével felváltva évente sót – tudniillik hatezer²² követ – juttattak az Istent és Szent Móricot szolgáló barátok részére. És amikor István király uralkodott,²³ egyesek ördögi ösztönzésre az említett háznépeket a fent említett egyház szolgálatából el akarták távolítani és bizonyos Opus nevű udvarnokispán kezdeményezésére az udvarnokok sorába akarták őket alávetni, amit a barátok nehezen tűrtek és a nevezett király előtt pert indítottak ellenük, és legyőzván őket, a nevezett király parancsára visszaadták Istennek és Szent Móricnak ama háznépeket. Amikor e király minden test útjára lépett és Béla²⁴ vette át az ország kormányzását, az előbb említett szolgák nem féltek kétségbe vonni az uralkodó akaratát és a király ítélőszéke elé járulván pert indítottak. A király megparancsolta, hogy az ügyet a legkörültekintőbben vizsgálják meg, bírónak pedig Sar ispánt jelölte ki (...) A poroszló pedig Butca volt, aki az említett mansiókat a király parancsára visszajuttatta Istennek és Szent Móricnak. (...) Az említett háznépek nevei pedig a következők: Jan, Pál, Márton, Negus, Nesinc, Nanasca, Sacan, Walen, Desce, Lawa, Béla, Bedadi, Kasudi, Zagordi, Zachan, Mihály, Cuna, Cunei, Gnenu, Keta, Zaut, Székely,²⁵ Boguta, Rescadi.

2.
ANONYMUS
A MAGYAROK CSELEKEDETEI

Az önmagát „a jó emlékezetű” Béla király egykori jegyzőjeként meghatározó szerző – akit, mivel kiléte ismeretlen, a latin Anonymus (Névtelen) elnevezéssel illet a történettudomány – Gesta Hunga[ro]rum (A magyarok cselekedetei) címmel hagyta ránk munkáját. A kutatók többsége III. Béla (1172–1196) nótáriusának tartja a rejtélyes író, s művének keletkezését az 1210-es évek környékére helyezi. Anonymus célja az volt, hogy megírja “Magyarország kiváló nemzete eredetét” és „királyai, nemesei származását”. Bár, saját szavaival élve, “az Írások biztos híradásából és a történetírás egyértelmű magyarázatából” kívánt kiindulni, ez a törekvése már csak azért sem járhatott sikerrel, mert megbízható kútfők nem igen állottak a rendelkezésére. A szóbeliség által megőrzött – helyenként igen fontos – hagyományokat, töredékeket ugyan beépítette gestájába, ezek azonban szinte szétválaszthatatlanul keverednek a képzelet szülte eseményekkel és személyekkel, a minél érdekfeszítőbb meseszöveg igényeit kielégítő szómagyarázatokkal. Nehezíti a valódi forrásérték megállapítását az a határozott szándék is, hogy a honfoglalást a vitézség és az örökség jogán végbement eseménynek ábrázolja Anonymus. Ezért költ a magyarokkal küzdő, soha nem létezett Kárpát-medencei vezéreket, s ezért vetíti vissza – anakronizmust elkövetve – saját korának népeit a honfoglalás korába. A jogos örökség teóriáját Attila személye támasztja alá, akit az Árpádok őseként ábrázol a Névtelen. Ily módon nagy óvatosságra és körültekintésre van szükség a gesta történeti forrásként való felhasználásához.

Kiad.: SRH. I. 91., 92–93., 101–104.; Silagi-Veszprémy 1991. 106–108., 116–118.

Ford.: Veszprémy László (AKMCS. 39., 43–44.) (részletek)

[44.] A Duna szigete

(...) Vajta²⁶ meg a követek megérkeztek Árpád fejedelemhez, és elmesélték neki a történeteket. A fejedelem pedig megdicsérte őket tetteikért, és megadta az engedélyt Görögországba vonulásukhoz, hogy

azt számára elfoglalják. (...) Erre Zovárd és testvére Kadocsa²⁷ követői az engedély birtokában vidáman tértek vissza uraikhoz.

[45.] A bolgárok és macedónok népe

Néhány nap múltával Zovárd és Kadocsa egész seregével, magasba emelt címeres lobogókkal átkelt a Dunán, és bevette Barancs várát, majd Szeredóc vára alá vonult. A bolgárok és macedónok ennek hallatán nagyon megrémültek. (...) Ők pedig továbblovagoltak a Bazil kapun túlra, és bevették Fülöp király városát, majd Neopatrasz városáig²⁸ az egész területet meghódították, és hatalmuk alá vetették a Durazzo városától a Rácföldig terjedő vidéket. Zovárd innen szerzett feleséget magának, és a ma Csabamagyarjának nevezett nép Zovárd halála után maradt Görögországban. Görögül azért nevezték őket csabának, azaz bolond népnek, mert uruk halála után nem akartak visszatérni hazájukba.²⁹

[50.] Pannónia feldúlása

(...) Néhány nap múltán a fejedelem és előkelői közös határozattal sereget küldtek a bihari fejedelem, Ménmarót³⁰ ellen, élére pedig parancsnoknak és vezetőnek Ősbót és Veleket³¹ tették meg. Elindultak a szigetről, keresztüllovagoltak a homokvidéken, a Bódi révnél³² átkeltek a Tiszán, majd folytatva a lovaglást a Kórógy vize mentén táboroztak le. Miután a székelyek, akik kezdetben Attila³³ király népe voltak³⁴, értesültek a nagy hírű Ősbőről, békésen elébevonultak és fiaikat különféle ajándékokkal túsúl átadták neki, s a Ménmarót elleni harcban Ősbő serege előtt az első csatasort biztosították maguknak.³⁵ A vezérek a székelyek fiait azon nyomban elküldték Árpád fejedelemhez, ők maguk meg az elől haladó székelyek mögött Ménmarót ellen indultak. A Körös folyót Szarvashalomnál³⁶ szelték át és innen továbblovagolva a Tekerő vize³⁷ mellett ütöttek táborot.

[51.] Ménmarót fejedelem

Miután Ménmarót értesült arról, hogy Árpád fejedelem előkelő vitézei, Ősbő és Velek székely előhaddal nagy sereg élén megindult ellene, a kellesénél is jobban megijedt. Nem mert ellenük felvonulni,

mert fülébe jutott, hogy Árpád fejedelem és vitézei felülmúlják a harcban, hiszen ők futamították meg a rómaiakat Pannóniából és dúlták fel a murai karantánok végeit, közülük ezreket kardélre hánytak, ellenfeleik pedig pusztán látásuktól megszaladtak. Erre Ménmarót fejedelem sok vitézét hagyta hátra Bihar várában, maga pedig feleségével és leányával Igyfon erdőségébe menekült előlük, hogy ott húzza meg magát. Ósbő, Velek és seregük jókedvűen indult meg Bihar vára ellen, és a Jószás vize mellett ütöttek tábornak. Harmadnapra elrendezték csatasoraikat, majd a várhoz vonultak, hogy harcoljanak. Az ellenfél különböző népekből összeverődött hada is harcra indult Ósbő és vitézei ellen. A székelyek és a magyarok sokukat nyíllövessel leterítették, Ósbő és Velek hajítógépeikkel százhuszonöt katonát öltek meg. A harc tizenkét napon át tartott, Ósbő vitézei közül húsz magyar és tizenöt székely esett el. A tizenharmadik napon azonban, amikor a magyarok és székelyek a várakat feltöltötték és már létrákat készítettek a falhoz támasztani, Ménmarót fejedelem vitézei, tudatában a magyarok vakmerőségének, kérlelni kezdték a két magyar hadvezért, majd megnyitván a várat, könyörögve, mezítláb járultak Ósbő és Velek színe elé. Ósbő és Velek őrizet alá helyezte őket, maguk bevonultak Bihar várába, és ellenséges harcosok számtalan értékére bukkantak.

3.

a)

KÉZAI SIMON A MAGYAROK CSELEKEDETEI

Kézai Simon mester, IV. (Kun) László (1272–1290) király „hű papja” 1282–85 között írta Gesta hungarorum (A magyarok cselekedetei) című krónikáját, amelynek kódexe a XVIII. században ugyan elveszett, de szövege – ugyancsak XVIII. századi – másolatokban és kiadásokban teljes egészében ránk maradt. A mű három részre tagolódik: az első az ún. hun-történet, amely a magyarokkal (és a székelyekkel) azonosnak tekintett hunok mesés történetét tartalmazza. Ezt hosszas viták eredményeként a kutatás Kézai – szórványos előzményeket is felhasználó – szerzeményének tekinti. A második egységet a korábbi hazai krónikákból (főleg az V. István-kori Ákos mester munkájából) kivonatolt, a magyar

történelmet az 1280-as évek elejéig végigkísérő kompiláció alkotja, melyet „A nemes jövevényekről” (De nobilibus advenis) című rész követ. Kézai krónikájából a hun-történet vált a legnépszerűbbé, amely kibővített formában bekerült a XIV. századi krónikakompozícióba, ezen keresztül pedig a Thuróczy-krónikába és a későbbi történeti művekbe is, hosszú időre meghatározván a magyar (és a székely) történeti azonosságtudatot. Ez a siker ad magyarázatot arra, hogy miért tekintik többen még ma is igazolt történeti ténynek a székelyek hun származását vagy rokonságát. Pedig a kutatás nagy gonddal és aprólékossággal bizonyította be, hogy a hun-történet őrzött ugyan meg hagyományanyagot (pl. a Csodaszarvas-monda, Csaba-történet), ez azonban eredetileg nem a hunokhoz és Attilához kötődött. Az idegen nyelveket tudó és külföldet is megjárt Kézai a korábbi – főleg külhoni – krónikások téves azonosítására és bizonyos látszatgyezésekre (mint például a hunok és magyarok eredetmondájának hasonlósága) támaszkodva írta művét, amelyhez felhasználta az „Itália-, Franciaország- és Németföld-szerte szétszórva és különbözőképpen” található kútföket és forrásértékűnek vélt írásokat, ezeket azonban meszeszerűen, a történeti valóságra nem sokat ügyelve ötvözte a különféle (magyar és székely) hagyománytörredékekkel. Emellett, a kiformalódó köznemesség ideológusaként, határozott aktuálpolitikai törekvéseket is érvényesített munkájában. Mindezek következtében csak elővigyázattal lehet kísérletet tenni a krónikában levő történeti hagyományok kiszűrésére.

Kiad.: SRH. I. 161–163.

Ford.: Kordé Zoltán (19–20. f.) és Tóth Ildikó (21–22. f.).

[19.] Elterjedvén tehát [Attila] halálának a híre, elképedt a földkerekség, ellenségei pedig tétováztak, hogy gyászolják-e vagy örvendjenek; rettegtek fiainak sokaságától, akik mintegy tömeget alkotván, alig voltak megszámlálhatóak. Azt gondolták ugyanis, hogy egyik fia fog majd őutána uralkodni, azonban Veronai Detre³⁸ és az alemann fejedelmek³⁹ álnoksága folytán – akiknek a nyakán uralkodva ült Attila⁴⁰ – a hunok közössége két részre szakadt, mégpedig oly módon, hogy egyesek Attila király fiát, a görögök császáranak, tudniillik Honoriusnak⁴¹ a leányától született Csabát,⁴² mások pedig a germánok fejedelemasszonyától, Krimhildtől⁴³ nemzett Aladárt⁴⁴ kívánták királlyá tenni. Mivel pedig az értelmesebb rész Csabát támogatta, az

idegen népek viszont Aladárt, ezért mindketten uralkodni kezdtek. Akkor Detre családsága – amely Aladárnak kedvezett – harcot szított kettejük között. Az első összecsapásban tehát Aladár szenvedett vereséget, a másodikban viszont – amelyet Sicambriában⁴⁵ tizenöt napon keresztül szakadatlanul vívtak – Csaba hadseregét úgy legyőzték és megsemmisítették, hogy Attila fiai és a hunok közül csak igen kevesen maradtak meg. Ez az az ütközet ugyanis, amelyet a hunok a mai napig Krimhild csatája néven emlegetnek. Ebben a csatában pedig oly sok germán vér ömlött ki, hogy – ha a teutonok a gyalázat miatt nem hallgatnák el, hanem inkább nyíltan be akarnák vallani – több napon keresztül sem ember, sem állat nem ihatott a Duna vizéből, amelyet Sicambriától Potentiana⁴⁶ városáig vér lepett el.

[20.] Csaba tehát tizenötezer hunnal együtt Görögországba futott Honoriushoz, aki ugyan tartóztatni és Görögország lakosává akarta őt tenni, de nem maradt ott, hanem visszatért Szkítiába, atyja népéhez és rokonaihoz. Amikor megérkezett Szkítiába, csakhamar sürgetni kezdte, hogy mindannyian térjenek vissza Pannóniába, bosszút állni a germánokon.⁴⁷

[21.] A hunok közül háromezer férfi maradt vissza, akik Krimhild csatájából futással menekülve szabadultak meg, s akik félvén a nyugat nemzeteitől Csigle mezején⁴⁸ Árpád idejéig megmaradtak, és magukat ott nem hunoknak, hanem székelyeknek⁴⁹ nevezték. Ezek a székelyek pedig a hunok maradékai,⁵⁰ akik mikor megtudták, hogy a magyarok Pannóniába ismét visszajönnek, a visszatérőknek Ruténia határánál elébe siettek,⁵¹ és miután Pannóniát együtt elfoglalták, abban részt nyertek, de mégsem Pannónia síkságán, hanem a vlahokkal⁵² együtt a határvidék hegyeiben bírtak osztályrészt, és a vlahokkal elkeveredve állítólag az ő betűiket használják.⁵³ Ezek a székelyek persze azt hitték, hogy Csaba Görögországban halt meg, innen van az, hogy a nép mostanáig mondja közmondásként: „Akkor térj vissza, mondják a távozónak, mikor Csaba visszajön Görögországból”.

[22.] Ez a Csaba pedig Attilának volt törvényes fia, aki Honorius görög császár leányától született, fiait Edemennek és Ednek⁵⁴ hívták. Edemen pedig, mikor a magyarok Pannóniába visszatértek, atyjának és anyjának igen nagy családjával bement, mivel anyja a hvárezmiaktól⁵⁵ eredt. Ed pedig Szkítiában maradt apjánál. E Csabától

ered pedig az Aba nemzetség.⁵⁶ Amikor tehát Csaba Szkítiába menve anyja nemzetségével kérkedett a közösségben, a hunok nemesei őt megvetették, azt állítván, hogy nem igazi gyermeke Szkítia országának, csak külföldi nemzetek keveréke, és ezért nem kapott Szkítiában feleséget, hanem a hvárezmiek népéből vett magának.⁵⁷

b)
PAULUS VENETUS
VILÁGTÖRTÉNET

Paulus Venetus vagy Paolino da Venezia (1275/1278?-1344) minoriga rendi, velencei szerzetes. Több mű szerzője; ezek közül legfontosabbak egyetemes történeti munkái. Satirica ystoria című nagy terjedelmű krónikája a világ történetét dolgozza fel a Teremtéstől kezdve a XIV. század első évtizedeiig. Helyet kaptak benne a magyar történelem eseményei is; a krónika érdekessége, hogy forrásként használta Kézai Simon Gesta Hungarorumát, amelyből szinte szó szerint vesz át részeket. Innen származik a székelyekre vonatkozó passzus is.

Kiad.: Veszprém 1995. 373.
Ford.: Kordé Zoltán

Szkítiába menekült továbbá tizenötezer hun. Mások, akik futással szabadultak meg a csatából, félvén a nyugati nemzetektől egészen Árpádig a Csigle mezőn maradtak; ők akkor nem hunoknak, hanem székelyeknek⁵⁸ nevezték magukat. Megtudván, hogy a hunok visszatérnek Pannóniába, Ruténia határainál elébük mentek; a vlahok határvidékén, a hegyekben kaptak osztályrészt.

4.
THURÓCZY JÁNOS
A MAGYAROK KRÓNIKÁJA

A jómódú köznemesi családból származó Thuróczy János (1435 k. – 1488/1489 k.) iskolai tanulmányait követően (melyeket bizonyára nem külföldön, hanem Magyarországon végzett) országbírói jegyzőként, végül pedig személynöki ítélőmesterként tevékenykedett. Hássági István ítélőmester és Drági Tamás személynök biztatására látott hozzá a történetíráshoz. Chronica Hungarorum c. műve a magyar történelem eseményeit

dolgozza fel a kezdetektől saját koráig, 1487-ig. A krónika több részletben készült el; a Kis Károly haláláig (1386) terjedő rész alapvetően korábbi történeti munkák (XIV. századi krónikakompozíció, Küküllei János Nagy Lajosról írott életrajza stb.) átvételén alapszik, míg a későbbi korszak története már Thuróczy saját munkája. Az átvétel sem jelentett azonban szolgai másolást; főleg a hun történet viseli magán a szerző keze nyomát, amit bizonyítanak a székelyekről szóló részben fellelhető hozzáfűzésesei is. A mű még 1488-ban két nyomtatott kiadásban megjelent Brünmben, illetve Augsburgban.

Kiad.: JTCH. I. 15., 57–8.
Ford.: Sz. Galántai Erzsébet.

Előszó

Mert korunkban is ugyanennek a népnek⁵⁹ egy része, mely a királyság erdélyi részein él, bizonyos írásjeleket vés fába, és betűkként ilyen vésést használ.⁶⁰

Fejezet a székelyekről

Úgy tartják, hogy azokon a hunokon kívül, akik Csabát elkísérték, ugyanebből a nemzetből még háromezer férfi – elmenekülve az említett csatából⁶¹ – Pannóniában maradt vissza, és először egy Csiglamező nevű helyen⁶² telepedett le, majd félve a nyugati népektől, akiket Attila életében zaklatott, Erdélybe, azaz a pannon vidék határára ment, és nem hunoknak vagy magyaroknak nevezték magukat, hanem Siculusoknak, saját szavukkal székelyeknek, hogy ne tudják meg róluk, hogy azok közül maradtak meg.

A mi időnkben sem kétséges senki számára, hogy ezek a székelyek a Pannóniába először betelepített hunoknak a maradékai, és mert úgy tűnik, népük nem keveredett idegen vérrel, erkölcsükben is szigorúbbak s a föld felosztásában is igen különböznek a többi magyartól.⁶³ Ők nem felejtették még el a szkíta betűket, s azokat nem tintával és papírral használják, hanem botokra vésik művészi, rovas módjára.

Ők azután nem csekély néppé növekedve a Szkítiából ismét Pannóniába érkező magyarok elé mentek nagy örömmel Ruténiába, miután érkezésük híre eljutott hozzájuk. Miután a magyarok újból

birtokukba vették Pannóniát, annak felosztásakor ezek a székelyek a magyarok akaratából az országnak azt a területét kapták osztályrészüül, ahol azelőtt már letelepedtek. Ezek a székelyek azt hitték, hogy Csaba elpusztult Görögországban. Hiszen tréfásan ma is azt szokták mondani útra kelő társuknak: „Akkor gyere vissza, amikor Csaba Görögországból visszatér.” Csaba pedig Attila törvényes fia volt, ahogy említettük, Honoriusnak,⁶⁴ a görögök császárának lányától, s amikor Szkítiába visszatérve a többiek előtt előkelő anyjával dicsekedett, a hun nemesek szemében megvetés tárgya lett, szemére vetették, hogy nem Szkítia igaz fia, hanem mintegy keveredett vérből született; a szkíták gyaláztatára vált az is, hogy Csaba más nemzetből vett feleséget magának.

Amikor pedig a magyarok ismét visszatértek Pannónia földjére, azt mondják, hogy Csaba fia⁶⁵ Szkítiában maradt, testvére, Edemen azonban egész háza népével elkísérte a magyarokat Pannóniába, s tőle származott az Aba-nemzetség. Ennek a hagyománynak azonban nem adhatunk hitelt, leginkább azért, mert a magyarok Attila halála után oly sok év elteltével érkeztek ismét Pannóniába, mint mondják, hogy [Attila] unokája semmiképpen nem élhetett oly hosszú ideig. A hűséges olvasó ítéletét azonban senki sem akarja befolyásolni, ha valaki úgy ítéli meg, hogy ez lehetséges, higgye el saját belátása szerint.

5.

PETRUS RANSANUS

A MAGYAROK TÖRTÉNETÉNEK RÖVID FOGLALATA

A szicíliai születésű lucerai püspök, Petrus Ransanus (1428–1492) I. Ferdinánd nápolyi király (1458–1494) követeként érkezett Magyarországra 1488-ban. Bár diplomáciai küldetéssel jött Mátyás udvarába, a kiváló humanista feladatul kapta a magyar uralkodótól, hogy a kor stílusának és a művelt európai közönség elvárásainak megfelelő magyar történelmet írjon. Ransanus 1489-ben kezdett hozzá művéhez, s nem sokkal Mátyás 1490. április 6-án bekövetkezett halála előtt fejezte be első kéziratát. Alapvetően Thuróczy János nem sokkal korábban elkészült krónikáját kivonatolta, elődjénél azonban sokkal erősebb antikizáló hajlam jellemzi. Megmutatkozik ez egyebek mellett a székelyek eredetével kapcsolatos részletben is, ahol a szkíta magyarázat mellett megemlíti a

szicíliai eredetre vonatkozó elméletet is; e felfogásnak a véletlen névegyezésen kívül semmilyen történeti alapja sincs.

Kiad.: ERH. 69–70.

Ford.: Blazovich László–Sz. Galántai Erzsébet (MTRF.) 38–39.

Erdély megyében a szászoknak hét városuk van, közülük ezek az ismertebbek: Szászváros, Szeben, Brassó, Beszterce és Kolozsvár,⁶⁶ ami szarmata nyelven iskolavárost jelent, itt született az isteni Mátyás, akinek ezt a könyvünket ajánlottuk; továbbá Gyulafehérvár, ahol sóbányák vannak, és amely a scythulusoknak (székelyeknek) a hazája, akiket, mint néhányan állítják, helytelen kiejtéssel siculusoknak hívnak, azt mondják ugyanis, hogy a szkítáktól erednek, vannak továbbá, akik a régiekre hivatkozva azt tartják, hogy a siculusokat valójában nem scythulusoknak kell nevezni, ugyanis szerintük e nép eredete a siculusokkal hozható kapcsolatba, akik az Itália legszélő vidékén fekvő Szicília szigetét lakják, amelyről fentebb több helyen, ahol a tárgy megkövetelte, említést tettem. Tudniillik azt tartják, hogy annak a népnek egy légiója egykor Attilának, Pannónia leigázójának parancsnoksága alatt harcolt, ahogy ugyanis a földkerekség más vidékéről, úgy Sziciliából is érkeztek sokan Attila seregébe, hogy annak vezetése alatt szolgáljanak, akinél akkor senki sem volt híresebb a világon; azután az ő halála és serege nagy részének elpusztulása után, ahogy alkalmas helyen később szó lesz róla, ki-ki más helyre távozott, a siculusok légiója pedig a szóban forgó helyen telepedett le, házasságok révén a szomszédokkal keveredtek, és megváltoztatva anyanyelvüket másikat vettek fel, és mindmáig azt használják. Vad nép, hazájukat megváltoztatva és felvéve más népek szokásait így vadultak el azok, akik Sziciliából származtak; a királynak nem fizetnek adót, csak alkalmanként szelídített ökröt, senki sem parancsol nekik, csak a király kéri őket, ha az ország szorult helyzete vagy haszna úgy kívánja.

6.

ANTONIO BONFINI A MAGYAR TÖRTÉNELEM TIZEDEI

Antonio Bonfini (1427/1434 k.–1502) közép-itáliai, tehetős családban született. Humanista nevelést kapott, s jó kapcsolatokat épített ki

kora tudós társadalmával, de nem volt idegen az arisztokrata körökben sem. Az Ancona közelében fekvő Recanati iskolájának volt professzora, de a tanítás mellett irodalmi tevékenységet is folytatott. Kapcsolatba került Mátyás feleségének, Beatrixnak az öccsével, Aragóniai Ferencel is; ez az ismeretség adhatta az ötletet, hogy 1486-ban Magyarországra látogasson. A királyi pár szívélyesen fogadta az itáliai humanistát, aki azonban 1487 végén – alighanem a királynével való szembekerülése miatt – visszatért hazájába. Néhány hónap elteltével Mátyás visszahívta Magyarországra és avval bízta meg, hogy Thuróczy János frissen megjelent krónikájánál jóval nagyobb terjedelemben, s a kor kifinomult köreinek az ízlését is kielégítő stílusban, reneszánsz szellemben dolgozza fel a magyar történelmet, a király felfogásának megfelelően. Munkájához megfelelő illetményt is kapott, így rövidesen hozzáláthatott a nagy mű megírásához. Mátyás 1490-ben bekövetkezett halála után az új király, II. Ulászló (1490–1516) megújította a megbízást. A mű 38 könyvből álló első változata – mely Mátyás haláláig tárgyalta az eseményeket – 1492-re készült el, s címeres magyar nemességet eredményezett szerzője számára. A folytatásra, egyben az elkészült részek átdolgozására 1494-től került sor. A Rerum Ungaricarum decades 1496 őszéig jutott el a magyar történelem bemutatásában; Bonfini 1497 elején szélütést kapott, s bár még öt év volt hátra az életéből, az érdemi munkára már nem maradt elég ereje.

Kiad.: RUD. I. 144–46. (1,7.95–1,7.120)

Ford.: Sebők Ferenc

De, hogy tárgyunkhoz visszatérjünk, az Attila halála utáni vizsály következtében először Valamir és Thiudimer⁶⁷ az osztrogótok, és Ardarik,⁶⁸ a gepidák első királyai elszakadnak a hunok országától, hogy szabadságukat megtarthassák. Ugyanezt teszik a markomannok, herulok, türingiaiak és a kvádok is, nehogy Attila halála után fiainak, Duriknak⁶⁹ és Ernaknak⁷⁰ a szolgaságába süllyedjenek, ezért a hunok fejedelmei fegyvert fognak az osztrogótok és a gepidák ellen. A gepidák ellen harmincezer emberrel felvonuló Ernak az első összecsapás alkalmával vereséget szenved Ardariktól, aki meg is öli, Durikot pedig Valamir és Thiudimer hunjaival együtt megfutamtítja és arra kényszerül, hogy Szkítiába húzódjék vissza. A hunok ezek után nem mertek az osztrogótok ellen fegyverre kelni. A gepidák, amint Jordanes írja,

majdnem harmincezer hunt ölte meg. Attila legbátrabban harcoló fiát, Ellakot⁷¹ levágták, megmaradt testvéreit a Fekete-tenger mentére futamították, ahol a gótok éltek. Ennek a harcnak a következtében különféle népek nyerték vissza szabadságukat, ők a rómaiak tartományaiba mentek, ahol a kegyes lelkületű Marcianus⁷² befogadta és letelepítette őket a nekik juttatott területekre. A gepidák mintegy a hadijog alapján az egész Dáciát elvették a menekülő hunoktól. A Római Birodalomtól a nyugalmon és az évenkénti járadékon kívül semmit sem kívántak, így mint derék férfiak fegyvernyugvást ajánlottak, amit a császár készségesen elfogadott. Az osztrogótok a Római Birodalomtól otthont kértek és Pannóniát kapták meg lakóhelyükül. A szarmaták és cemanderek és a hunok közül egyesek az illyricumi részen egy tengerparti város mellett találtak otthonra, az utóbbiak közül származott a pentapolisi⁷³ Blivila vezér és testvére, Froila, valamint Bessa patricius. A scyrek, a sadagarik és a többi alánok kisebbik Szkítiát⁷⁴ és Alsó-Mysiát⁷⁵ kapták otthonukul. A rugok és számos más nép Biziét és Arkadiupolist⁷⁶ kérte lakóhelyül. Attila ifjabbik fia, Ernak övével Kis-Szkítia legtávolabb fekvő részén telepedett le. Rokonai, Emnetzur⁷⁷ és Ultzindur⁷⁸ a partmenti Dáciát kérték, a hunok egy része Macedóniába és Görögországba távozott, ezek pedig a sacromantisiusoknak és fossiatisiusoknak mondott népek. A hatalmas létszámú kis-gótok népének részei Vulfila⁷⁹ fejedelmük és főpapjuk vezetésével Mysiában, a nikápolyi tartományban a Haemus⁸⁰ nevű hegység lábainál éltek. A Pannóniában élő gótok ugyanis Valamir uralma alatt három részre oszlottak, a három testvér mintegy egy akarattal uralkodott. Valamir a sebes folyású Lajta és a Rába folyók között, Thiudimer a Balaton környékén, Vindimer pedig e két terület között tanyázott.⁸¹

A magyarok évkönyveinek tanúsága szerint másként zajlottak le az Attila halála utáni események. Annak többek között két uralkodásra érett fia maradt, a németek, akiknek élén a veronai Detrik⁸² állt, és a hunok meghasonlottak és érzelmeik megosztották őket, némelyek ACsabát,⁸³ aki Honorius császár⁸⁴ nemzetségéből született, mások Aladárt⁸⁵ támogatták, aki előkelő német nemzetségből származott. Detrik kevés hunnal Aladárt támogatta, mivel az német vérből eredt, és úgy gondolta, hogy a hunok belső megosztottsága birodalmukat

könnyen elpusztíthatja; ekkor hatalmas küzdelem keletkezik. A hunok egy része a németekkel, a többiek más népekkel szövetkeznek. Mindkét oldalról oly hatalmas elszántsággal vetik magukat a küzdelembe, hogy tizenöt nap múlva is alig lehet az öldöklést befejezni. A Duna a harcok véreétől vörösleni látszott. Abban a harcban Csaba része, noha mindig erősebb volt, mint Ditriké, utóbbi fortélyja következtében megsemmisült. Csaba hatvan fiatalabb testvérével és azzal a tizenöt-ezer hunnal, akik ezt a harcot túléltek, állítólag Görögországba futott, ahol tizenhárom éven keresztül tiszteletteljes körülmények között élt, majd hazáját el nem feledve, egy évig utazva Szkítia belsejébe tért vissza, ahol állítólag rátalált még élő nagyapjára, ami teljességgel valószínűtlennek látszik. Ennek tanácsára a Szkítiával szomszédos területen élő hvárezmi⁸⁶ népből választott magának feleséget, akitől Edemen és Ed nevű fiai⁸⁷ születtek, ezeket élete fogytáig Pannónia visszaszerzésére ösztönözte, folyton Pannónia és Sicambria⁸⁸ nevét ismételtette nekik egészen a halála napjáig.

Amint a mi időnkben is látható, a hunokat nem üzték ki egészen Pannóniából, ugyanis akiket nem öltek meg a foglyok közül az öldöklés után, mivel a németek közelében voltak, akikkel ellenséges viszonyban álltak, nem élhettek nyugalomban, a távoli Dácia határait – amit ma Erdélynek mondunk – költöztek és magukat székelyeknek mondták a t betűt k-vá változtatva,⁸⁹ mivel a hun név az összes szomszédos nép körében ellenséges indulatot keltőként volt ismeretes. Ezek külföldiekkel házassági kapcsolatra máig sem lépnek, nehogy megfertőzzék saját vérüket. Szigorú szokások közepette élnek, és a többi magyartól sok dologban különböznek. Szkíta betűket használnak, amelyeket nem papírra írnak, hanem igen rövid fadarabokra vésnek, kevés jellel sokféle jelentést kifejeznek. Szakállasnak és keménynek látszanak, bőviben vannak a szarvasmarháknak, mezőgazdaságból és legeltetésből élnek. A szolgaságot egyáltalán nem tűrik, ezért van az, hogy mindezidáig szabadságban élnek, és inkább meghalának, mintsem hogy adót fizessenek. A magyar királyoknak zsoldért szolgálni soha sem akartak, és arra semmiféle erővel nem lehetne őket rákényszeríteni. A mi korunkban is csak a király kérésére és kegyes sürgetésére hajlandók arra, hogy az isteni Mátyásnak időről időre házanként egy-egy ökörrel fizessenek. Sőt, amint mondják, midőn tudomást

szerezték arról, hogy a hunok, akiket azóta magyaroknak nevezünk, a két Pannóniát visszatérve elfoglalják, midőn azok még Ruténiában tartózkodtak, amit ma Oroszországnak mondunk, és amelyet egykor a roxolánok laktak, küldöttséggel elébük mentek, és velük együtt tértek vissza Pannóniába, mint ahogy azt a következőkben bővebben el fogjuk mondani. Ezek úgy gondolták, hogy Csaba meghalt Görögországban, innen származik az a magyar szólásmondás, hogy „akkor térj vissza, amikor Csaba Görögországból”. Csaba tehát visszatért Szkítiába, de mivel görög anyától született, és külföldi felesége volt, a szkíták kezdték megvetni, mivel úgy gondolták, hogy vérének elkorcsosította.

7.

VERANCSICS ANTAL

ERDÉLY, MOLDOVA ÉS HAVASALFÖLD FEKVÉSÉRŐL

Verancsics Antal (1504–1573) Szapolyai (I.) János király (1526–1540) oldalán kezdte pályafutását, később azonban átállt Habsburg (I.) Ferdinándhoz (1526–1564). Pécsi és egri püspök, majd pedig 1569-től esztergomi érsek lett. Fontos diplomáciai küldetéseket látott el. Padovában tanult, képzett humanista volt. Arra készült, hogy megírja Bonfini művének a folytatását, szándéka azonban nem teljesült be. Töredékben maradt írásai mellett óriási értéket képvisel a kezdeményezésére írott, illetve összegyűjtött anyag.

Kiad.: VÖM. I. 143–144.

Ford.: Sebők Ferenc (részlet)

A székelyek hunoktól való leszármazását senki sem vonja kétségbe. Eredetük a következő: a magyar krónikák szerint Attila király midőn már százhuszonöt évet élt, több mint hatvan gyermeket hagyott hátra, közöttük két előkelőt, tudniillik Csabát⁹⁰ és Aladárt,⁹¹ akik midőn mindketten elérték az érett kort, a lélek erényét és a keménységet tekintve nem különböztek atyjuktól, és a többiek igen kiválóaknak ítélték őket, eldöntötték érdem szerint, ki kövesse apjukat az uralomban; heves viszály támadt közöttük, mivel egyik sem akart a másiknak engedni. Ugyanis Csaba uralmát a görögök császára Honorius,⁹² (akinek unokaöccse volt) támogatta a hunok nagyobbik részével együtt. A német anyától született Aladárt a hunok kisebb része és Németor-

szág nagyszámú főembere pártolta, minthogy ez a nemzet Magyarországgal szemben mindig is fondorlattal élt, mint ahogy most is. Éppen ezek között volt egy bizonyos Detrik⁹³ nevű, Veronából származó katonaeMBER, aki Aladár ügyét magára vállalta és felajánlotta szolgálatait, amelyek őt az uralomba fogják juttatni, elkötelezte neki magát és a többi németeket. Mindkét oldalról nagy hadsereg kelt hadra, összeütköztek és hatalmas öldöklés támadt, a csata 15 napig tartott, és mindkét részen rendkívül nagy veszteséget szenvedtek, egymást kölcsönösen megsemmisítették, és a hunoknak majdnem a teljes hadereje elpusztult. A Detrik mesterkedése révén legyőzött Csaba megmaradt atyafiaival és tizenötezer emberrel együtt előbb Honorius-hoz, nagybátyjához ment Görögországba, majd innen Szkítiába tért ősatyjához, Bendegúzhhoz.⁹⁴ Ezeken felül volt még háromezer ember, akik a csatából futva elmenekültek, Pannóniában visszamaradtak, de mivel félték a nyugati nemzetektől, akikkel szemben Attila király egykor igen ellenségesen viseltetett, Erdély legtávolabb eső, észak felé forduló szögletébe vándoroltak, amelyet Csíkmezőnek⁹⁵ hívnak, és nehogy a hunok maradványainak gondolják őket, székelynek nevezték magukat, és akiket, ha latinul írunk, Siculinak mondunk. Hosszú idő elteltével a hunok visszatértek Szkítából, azok akik Csabával szétszóródtak, számban igen megnövekedtek, és a Székelyföldön élők is igen megsaporodva eléjük mentek Oroszországba mintegy a közös hazát visszaszerezni szándékozva, amelyet végül visszaszerezve azokat a székeket kérték lakóhelyül a többi szkítától, amelyeket kezdetben bírtak, és kiváló szolgálataik révén könnyen meg is kapták azokat.

8.

SZAMOSKÖZY ISTVÁN
ERDÉLY TÖRTÉNETE.
(VI. Pentas, I. könyv.)

A kolozsvári születésű Szamosközy István (1570–1612) németföldi és itáliai tanulmányokat követően a gyulafehérvári levéltárban látott munkához. Óriási forrásanyag birtokában kezdetét hozza a XVI. század hetvenes éveitől az 1600-as évek elejéig terjedő időszak történetének a feldolgozásához. A győztes Habsburg-ellenes felkelést vezető és erdélyi fejedelemmé választott Bocskai István (1605–1606) udvari történetíróvá

nevezte ki. A nagy anyaggyűjtéssel készült műből csak részletek maradtak fenn. A székelyek eredetéről szólva Szamosközy a korábbi krónikáktól eltérően a középkori eredetű, hagyománnyá merevedett elméletnél racionálisabb magyarázattal szolgál.

Kiad.: SZTM. II. 374–376

Ford.: *Lele József* (részlet)

Továbbá, mivel ezekben a történetekben gyakran történik említés a székelyekről, és még ezután is sok szó esik róluk, úgy láttam jónak, ha néhány dolgot közbevetek róluk. Azok, akiket székelyeknek hívnak, a magyarok nemzetségéhez tartoznak, de durvább erkölcsüket tekintve nyersebbek. Országrészüket Erdélynek abból a részéből örökölték, amely Moldvára néz, a Maros és az Olt folyók által körülvelt, erdőkel és hegyi legelőkkel körülölelt vidéket lakják, szokásaik vagy a hely szellemének természetességét követve, vagy a pallérozottabb emberekkel való érintkezéstől megfosztva nem változtak, noha részint szász, részint magyar népekkel szomszédosak. Erdély északi fekvésű, bár kissé kelet felé is elnyúló vidékét birtokolják. Azzal dicsekszenek, hogy a legősibb magyarok, s azt vallják, hogy Attila seregeinek maradványai. Ebben a tekintetben nem vonom kétségbe az igazukat. Jóllehet, ami ősi mivoltukat illeti, nem tudom, mennyi idővel lennének ők ősbbeek a többi magyarnál. Ám hogy miért választották ki azt a vidéket, ahol laknak, s amelyet egykoron minden emberi gondviselés elkerült, kérdéses. Erről sem Bonfini sem a mi évkönyveink tudósításaiból nem tudunk meg semmit. Azt mondják, hogy a székelyek Attila fiainak legyilkolása után maradtak vissza, és jóllehet foglyok voltak, minthogy azonban a velük ellenséges germánok közelében letelepedésre alkalmas helyet nem találtak, Dácia peremvidékét szállták meg, amit Erdélynek nevezünk, s magukat székelyeknek (Siculos) nevezték el a T betűt C betűre változtatva.⁹⁶ Mindezt tudniillik azért, hogy újonnan kitalált nevük segítségével biztosabban el tudjanak rejtőzni, nehogy a szomszédos ellenségtől meg lehessen különböztetni őket, vagy bármilyen más veszélynek ki legyenek téve. Ez a magyarázat felettébb együgyű, s történetileg sem hiteles. Ki hallott arról, hogy egy nagyobb lélekszámú nép valaha is arra törekedett volna, hogy vagy nevét mindenáron megváltoztassa, vagy álnevének leple alatt az ellenség

támadását elkerülje. Ki az a hiszékeny ellenség, aki hagyja magát ilyen ostoba csellel félrevezetni, és elhiszi, hogy nem ugyanarról az ellenségről van szó, pusztán azért, mert a nevét megváltoztatta? Így hát eléggé nyilvánvaló, hogy azt a szót, „foglyok”, Bonfininak ebből a helyéből (I. Dekád 7. könyv)⁹⁷ vagy Brenner vagy Sambucus vagy valaki más találhatta ki pusztán haszontalan időtöltésből. Mert hiszen nemcsak e hely értelmezése nem engedi meg, hogy feltételezzük, miszerint a foglyok szabadon változtathatták volna a helyüket, de Bonfini forrása, Thuróczy sem ezt a nevet használja. Bárki is volt az, plágiumot követett el, s a székelyeket, akik kezdettől fogva a legszabadabb szabad nép voltak, a fogság és szolgaság bélyegével akarta meggyalázni. Könnyebb hitelt adni annak, hogy Dáciának azokat a területeit, ahol most is laknak, a székelyek elsőként foglalták el, hogy így a hunoknak, azaz a kunoknak, mint fegyvertársaiknak és szövetségeseiknek a közelében lakva, ellenségeik közül bárkinek ellent tudjanak állni, aki békéjüket megpróbálja háborgatni. Abban az időben ugyanis a székelyekkel szomszédos Moldvát hunok vagyis kunok lakták, sőt ugyancsak fegyverbarátság és szövetség kötötte össze őket a magyarokkal is.

Egyébként az, hogy szkíták helyett székelyeknek mondták magukat,⁹⁸ elég idétlen ötlet, noha sokak tetszését megnyerte. Ki ugyanis az a magyar, aki nem látná, hacsak nem világtalanabb egy vakondnál, hogy a „székelyek” elnevezés a magyarok szójárásában „Zekel”-nek mondott szóból torzult el, amely név a „zek” és a „hel” nevek összetétele, vagyis székek helye. Midőn azok az itáliai papok, akik a magyarok évkönyveit először összeállították Magyarországon, a nyelvismeret hiánya miatt nem látták e szó eredetét, ezt a tiszta, eredeti magyar szót, hogy „zekel”, valamiféle Siculira változtatták. S ahogy ez a tévedés egyre jobban terjedt, a Siculiból Caeculit csináltak, sőt még Sacculit is, de talán még az az idő is eljön, amikor Sacculit és Suculit is mondanak majd.

Jegyzetek

1. SRH. I. 101. A zárójelbe tett, félkövér számok a kötetben szereplő szemelvényekre utalnak.
2. SRH. I. 35. Magyar ford.: AKMCS. 10-11.
3. A székely-kérdés történetére lsd.: Ember 1940.; Kordé 1991.; Kordé 1993.; Pál 1995.
4. Összefoglalóan: Kristó 1996a. 71-82., Kordé 1996. 30-34.
5. A legmarkánsabban: Kristó 1996b. 23-32.
6. Kordé 1997. 23-30.
7. E felfogásra: Kordé Zoltán in: KMTL. 143.
8. Kordé 1996a. E feltevést Makk Ferenc nem fogadta el, s - az érdemi indoklást mellőzve - úgy foglalt állást, hogy "mindenképpen indokoltnak tűnik egy X. századi Csaba vezér létével számolni" (Makk 1998. 89. 33. sz. jegyzet). Az ilyen jellegű megközelítés azonban figyelmen kívül hagyja azokat a súlyos ellentmondásokat és bizonytalanságokat, amelyek a X. századi Csaba létét bizonyítani hivatott forrásokat terhelik. Éppen a kútfők vallomásának megbízhatatlansága teszi rendkívül problematikusá Csabának a kalandozások korához való kötését.
9. Így például: Balázs 1980. 268.; Benkő Loránd 1990.; Benkő Loránd 1992.; Bóna 1991. 1530.; Róna-Tas 1991. 12.
10. Székely 1980. 105.; Bóna 1991. 1530.; Bóna 1992.; Benkő Elek 1993. 14.
11. Összefoglalóan: Kordé 1993. Kordé 1995.; Kristó 1996b. passim.
12. Így például: László 1990.; László 1996.; Engel 1990. 105-106.
13. Így például: Györffy 1973.; Kristó 1983.; Fodor 1992.
14. Így például: Györffy 1990.; Fodor 1992a.; Kristó 1996b.; Kordé 1997.
15. Sinkovics 1998.; Róna-Tas 1998. 220-221.
16. Néhány példa ezekre a törekvésekre: Kordé 1988.
17. Néhány példa: Kordé 1991. 37-38.
18. Valójában 1092.
19. I. (Szent) László (1077-1095).
20. Szent Móricnak, vagyis a bakonybéli apátságának.
21. A *mansio* a földesúrnak szolgáló és adózó háznép, családot jelent.
22. Eredetileg *hatszáz* állt az oklevélben, amelyet azonban később kivakartak, s helyébe írták az új számot.
23. II. István (1116-1131).
24. II. Béla (1131-1141).
25. *Seichul*.
26. Vajta (*Boyta*) Anonymus szerint a magyarokhoz csatlakozott kun vezérek egyike, a Baracska nemzetség őse, aki Zovárddal és Kadocsával együtt sikeres hadjáratot vezetett Galád fejedelem ellen.
27. Zovárd (*Zuard*, *Zuardu*) és Kadocsa (*Cadusa*) a Névtelen szerint Árpád nagybátyjának, Hüleknek a fiai. Kézai Simonnál és a XIV. századi krónikakompozícióban hun vezérként, illetve kapitányként szerepelnek. Zovárd gestabeli neve és alakja kapcsolatban állhat a középkori Zovard nemzetséggel, illetve a magyarság egy részének honfoglalás előtti különválásával (Györffy 1993. 64., 118-9.; Németh 1991. 303-4.).
28. Ad Cleopatram civitatem, vagyis „Kleopátra városág”. A romlott szöveg eredetileg a görögországi Neopatrasz (ma: Nea Petra) városára vonatkozhatott (AGH. 153., AKMCS. 66. 261. sz. jegyzet)

29. A Csabamagyarja (*Sobamogera*) kifejezés elterjedt felfogás szerint egy feltételezett X. századi, Csaba nevű kalandozó vezérre utal, aki az augsburgi csatát követően népével együtt a Balkán-félszigeten telepedett meg (Makk 1998. 81-88.) Más nézet viszont - a feltevés és az annak alapjául szolgáló források közötti ellentétből kiindulva - a székelységgel kapcsolatban álló és talán az államalapítás körüli harcokban szerepet játszó személynek tartja Csabát (Kordé 1996.). Anonymus a kifejezést már nem értette, annak *Soba* (Csaba) előtagját tévesen a középgörög *sabos* „bolond, buta” jelentésű szóval egyeztetette (Horváth 1969. 18-19.). Kézai Simon és a XIV. századi krónikakompozíció Csabát Attila fiaként és az Aba nemzetség őseként szerepelteti (ld. még a 47. sz. jegyzetet).
30. *Menemorout*. Anonymus által életre keltett mesés szereplő. Nevének második tagja a morva népnév régi magyar változatát őrzi (Kordé Zoltán in: KMTL. 451.).
31. Ósbőről (*Usubuu*) annyit árul el Anonymus, hogy Szalók apja, Veleket (*Velec*) pedig (a más forrásból ismeretlen) Torda püspök őseinek mondja, dicsérve a két férfiú nemzetségének előkelőségét.
32. Tiszai révhely Csongrád közelében (ÁMTF. I. 892.).
33. *Athila, Atthila, Athyla* stb. Hun király (434/445-453). Anonymusnál, illetve a magyar krónikákban az Árpádok őseként való beállítására nem a történeti hagyományból táplálkozott, csak fiktív rokonságról van szó (Bóna 1993. 13-5.; Kordé Zoltán in: KMTL. 274-275.).
34. A székelyek Attila népeként való szerepeltetése nem jelenti azt, hogy hunok lennének vagy, hogy a hun királyhoz kapcsolódó eredeti hagyománytudattal rendelkeztek volna. Anonymusnak azért volt szüksége az Attila és az Árpádok közötti fiktív kapcsolatra, hogy a honfoglalás jogosságát történeti szempontból is alátámassza (örökség birtokbavétele). A székelyeket pedig - akiket egyébként nem nevezhunnak - azért köti össze a dicső uralkodóval, hogy megerősítse a magyarok és a hunok közötti kapcsolatot (Györffy 1993. 136.; Kordé 1997. 23-30.). Más felfogás szerint Anonymus korában már létezett a székelyeknél egy fiktív hun hagyománytudat (Veszprémy 1991. 26. 15. sz. jegyzet; Kristó 1996. 106-107.).
35. A székely csatlakozás motívuma arra utal, hogy Anonymus korában még élt annak az emléke, hogy a székelység eredetileg a csatlakozott katonai segédnépek közé tartozott, s bár nyelviileg asszimilálódott a magyarsághoz, őrizte viszont jogi, társadalmi különállását (Veszprémy 1991. 25-6., Kordé 1997. 27-28.). Ezt támasztják alá más forrásoknak a katonai elővédi szerepre való utalásai is (Kordé 1991a.). A székelyek Biharban való szerepeltetése a korabeli viszonyok visszavetítésének a következménye, mivel e területen a XIII. század elején jelentős székely népesség élt (Györffy 1993. 136-7., Benkő Loránd 1998. 139-147.).
36. Ma Szarvas (ÁMTF. I. 513.).
37. A Sebes-Körös mellékága (AMTF. I. 493.).
38. *Ditricus de Verona, Ditricus Veronensis*. Kézai Simon szerint a rómaiak királya, Attila ellenfele, aki azonban vereségei következtében behódol a hun uralkodónak. A krónikabeli Veronai Detre személye történetileg nem hiteles. Kézai valószínűleg a német mondák - Nagy Theoderik (474-526) keleti és nyugati gót királyra visszamenő - Berni Detréjének az alakját használta fel hőse megrajzolásához (Györffy 1993. 162-5.; JTCH I.1. 94., 96-7., 129.).
39. Német fejedelmek.
40. *Ethela*. Kézai - eltérően Anonymustól és a XIV. századi krónikakompozíciótól - homályban hagyja Attila és az Árpádok kapcsolatát. Nem készíti a közvetlen

leszármazást igazolni hivatott genealógiai táblát, s nem mondja ki nyíltan, hogy az Árpádok Attilától származának. Szerinte Attila fivérei az Érd nemzetség tagjai, míg Árpád és Álmos – akiknek a felmenői között nem említi a hun uralkodót – a Turul nemhez tartoznak; Attila címerét pedig úgy írja le, hogy azon egy turul madár volt, fején koronával (SRH. I. 147., 165., 152.).

41. Honorius nyugat-római császár (395-423), aki jóval Attila hatalomra kerülése előtt elhunyt, s természetesen nem lehetett a hun király apósa. Honorius téves szerepeltetése kapcsolatban állhat unokahúgával, Honorióval, III. Valentinianus császár (425-455) nővérével, akit Attila sikertelenül szeretett volna feleségül venni (Hambis 1972. 78-9.; JTCH. I.1. 129.).
42. *Chaba*. Bizonytalan etimológiájú, személy- és helynévi változatban is előforduló elnevezés. Kézai állításával szemben Attilának nem volt Csaba nevű fia. A krónikabeli szereplő alakjának a megrajzolásához Kézai – meglehetősen szabadságot engedélyezve önmagának – magyar és székely hagyománytörödéket, illetve Jordanesra visszamenő történeti anyagot használt fel. Kérdéses, hogy ki volt és mikor élt az a történeti személy, aki mintául szolgálhatott Kézai Csabájához (ld. a 34.sz. jegyzetet) A Csaba-történet megkomponálásakor Kézai támaszkodott arra a Jordanes által fenntartott adatra is, miszerint Attila halála után a hunok egy része Dáciában telepedett meg, más részük pedig az elhunyt uralkodó fiának, Ernaknak a vezetésével Kis-Szkitiába (a Fekete-tenger mellékére) költözött. A történeti Attila-fiú és a székely-magyar hagyomány Csabájának a személyéből gyúrta egybe a hun-történet szerzője „Csaba királyfi” alakját (Hóman 1925. 125-7.; Györffy 1993. 142-3.)
43. *Cremild, Crumhelt stb.* A burgund Krimhild a XIII. században keletkezett Nibelungének szereplője; Siegfried özvegye, majd Attila feleségeként férje halálának a megbosszulója (Eckhardt 1940.176-8.).
44. *Aladarius*. A történeti Attilának nem volt Aladár nevű fia. Kézai Ardarik gepida királyról (440-es évek-?) mintázhatta Aladár alakját. Ardarik Attila bizalmasaként részt vett egybek mellett a 451. évi hadjáratban, de a hun nagykirály halála után 455-ben fellázadt ennek fia, Ellak ellen, aki fölött döntő győzelmet aratott (Bóna István in: MÖK. 1993. 38.). Kézai számára az is megkönnyíthette a transzformációt, hogy egy XII. századi külföldi forrás már tévesen együtt szerepelteti Nagy Theoderik gót királyt – aki Veronai Detre alakjához szolgált alapul (ld. a 43. sz. jegyzetet) – és Ardarikot a hunok elleni ütközetben (Eckhardt 1940. 199-200.; JTCH. I.1. 130.).
45. Költött helynév, melyet már a XIII. században az *acquincumi* romokra vonatkoztattak és Attila városának tekintettek (JTCH. I.1. 44-5., 95., 114.) A helynév a germán *sicamber* törzs nevéből származik (SRH. I. 149. 7. sz. jegyzet).
46. *Potentia, Potentiana*. Fiktív pannóniai városnév, melynek keletkezése összefüggésben állhat Polentia észak-itáliai helység nevével, ahol 403-ban a nyugati gótok vereséget szenvedtek a rómaiaktól. A költött város kialakulásához hozzájárulhatott még az is, hogy Kézai az egyik itáliai Attila-történetben szereplő *potencia* „hatalom, uralom” kifejezést tévesen városnévként értelmezte (Eckhardt 1927-1928. 617-9).
47. Ld. a 47. sz. jegyzetet.
48. *Campo Chigle*. Vitatott helynév, melynek *Csigle* ~ *Csigla* elemét török eredetűnek tartják „gáthely, sövényvel, gáttal körülvett hely” jelentéssel (Thúry 1898. 206-9.; Németh 1935. 134-5.). Kísérlet történt az Árpád-korból adatolható Veszprém megyei *Csögle*, valamint a Somogy megyei *Csököly* helynévvel való azonosításra (Györffy 1993. 145.; FNESZ. I. 343.; Horváth 1963. 474.), ezt azonban nem

- mindenkifogadjael (HKÍF. 348. 1191. sz. jegyzet). A latin *campus* szó egyik jelentése „mező, sík terület”; ennek megfelelően a XIV. századi krónikakompozíció *campus Chiglamezei* formában adja vissza a kifejezést (SRH. I. 278-9.). Ugyanakkor a *campus* jelent „katonai tábor”-t is, így lehetséges, hogy Kézai *campus Chigleje* eredetileg erre utalt (Horváth 1963. uo.). E jelentést látszik erősíteni az is, hogy Kézai szerint a nyugati népektől való félelmükben, mintegy védelmet keresve húzódtak Csigle táborába a megvert hunok.
49. *Zaculi*. Kézai következetesen, ebben a sajátos, rá jellemző formában írja a székelyek nevét.
50. A székelyek hun származása éppen úgy nem valódi hagyományból táplálkozik, mint ahogy a magyar-hun azonosítás is csak középkori „tudós” kombináció eredménye (ld. a 38. és 39. sz. jegyzeteket). A hun-történet szerzője azért iktatta be művébe a székelyekkel kapcsolatos részt, hogy megteremtse az összekötő kapcsot a magyarok első bejövetele (a tulajdonképpeni hun-történet) és a második bejövetel (azaz a magyar-krónika) között. Alapot az adott neki ehhez, hogy ekkoriban még élt a kortársakban a székelyek katonai segédnépi állapotának az emléke (Kordé 1993. 24-25.). A sajátos jogszokások és a formálódó területi autonómia keretei között élő székelység ugyanakkor erre az időre nyelvileg már elmagyarosodott. Ez a „köztes” állapot, illetve a hajdani különállás emléke magyarázza a székelyek hun-történetbeli, némileg felemás szerepét: ők is hunok (azaz magyarok), mégis segédnépként csatlakoznak a Kárpát-medence meghódítására érkező honfoglalókhöz (Kordé 1997. 23-30.).
51. A székelyek és a magyarok ruténiai találkozása talán a kabar csatlakozás és a székely-kabar kapcsolatok elhalványult emlékeként került Kézai művébe (Kordé 1997. 18.).
52. *Blackis*. Románokkal. A *volcus* kelta törzsnévből származó - a magyar nyelvbe szláv kölcsönzés révén átkerült - *vlach* népnév (ebből származott az *oláh* elnevezés) a románok jelölőjévé vált (Kristó 1983a. 170-171., Ivanics Mária in: KMTL. 115.; Menasági Sándor uo. 579.). Az a feltevés, miszerint a *blac(us)* ~ *black(us)* franciás írásváltozat az Erdélyben feltételezett buláqokra, vagyis karluk törökökre vonatkozna (Bodor 1976.; Rásonyi 1981. 48-80.), hangtani és történeti szempontból nem fogadható el (Ivanics Mária i. m.). Hogy Kézai *blackijai* alatt vlachok, azaz románok értendők, azt egyébként az is bizonyítja, hogy egy 1210 körüli hadjárat kapcsán románok és székelyek (*Olacis, Siculis*) együtt szerepelnek Joachim szebeni ispán vezérlete alatt (RA. I. 926. sz. 277.).
53. Kézai, aki az erdélyi székelyek viszonyairól csak hallomásból értesülhetett (*perhibentur* - „azt mondják”), itt téved. A székelyek sajátos írásáról, a rovásírásról van szó, amelyet azonban nem a románoktól tanultak, hanem feltehetőleg a steppei környezetből hozták magukkal (Róna-Tas András in: KMTL. 625-6.).
54. *Edemen, Ed*. A testvérpár Anonymusnál is szerepel, a magyarokhoz csatlakozó kun vezérek között (Silagi-Veszprémy 1991. 48.; AKMCS. 16.).
55. *Corosminis*. Chrosmia, vagyis Hvárezm az Aral-tótól délre, a mai Üzbegisztánban található területén feküdt. A VIII. századtól kezdve iszlamizálódott (Molnár Ádám in: KMTL. 276.). Lakói a középkori Magyarországon is megtalálhatóak voltak káliz, bösörmény és izmaelita néven (Harmatta János: uo. 314.).
56. Az Aبا nemzetségnek Csabától és ennek hvárezmi feleségétől való eredeztetése arra utalhat, hogy a hun-történet keletkezésekor még élt az Abákban a nem magyar származás emléke (Györffy 1993. 144.).

57. Kézai avval, hogy a nagyhatalmú Abo-nemzetség őstét származása miatt a hun nemesség megvetésének teszi ki, választ kívánt adni azokra a becsmérlő támadásokra, amelyek királyát, IV. Lászlót (1272-1290) keleti (kun) származása miatt érték a magyar előkelők részéről (Horváth 1963. 447-50.; JTCH. I.1. 132.).
58. *Zaculos*. Paulus Venetus híven követi a Kézai által használt névalakot krónikájában.
59. Ti. a magyaroknak.
60. Thuróczy a székely rovásírásra utal, amelyről korábban már Kézai is említést tett.
61. Csaba és Aladár Sicambriánál vívott mondabeli harcáról van szó.
62. Ld. az 53. sz. jegyzetet.
63. Thuróczy a székely falvak közös tulajdonában levő, a lakosok között időnként újra osztott ún. nyílföldekre utal.
64. Lsd. a 46. sz. jegyzetet!
65. Ed.
66. Ransanus magyarázata ebben az esetben is antikizáló hajlamának tulajdonítható. A város nevének *Kolozs* tagja személynévből vagy, más felfogás szerint, a középfelnémet *klfs*, illetve szláv *klul* ("hegyszoros, zsilip, gát") szóból ered (FNESZ. I. 771.).
67. Valamir és Thiudimer osztrogót királyok. Valamir Attila megbízásából került népe élére (447-468). Öccse, Thiudimir 468-474 között uralkodott (MÓK. 1993. 49., 50.)
68. Ld. az 49. sz. jegyzetet.
69. *Durichus*. Helyesen Dengitzik; Attila fia. Apja halála után testvérével, Ernakkal együtt az új nagykirály, Ellak ellen fordul, azonban vereséget szenved. Az Al-Duna és a Pontus vidékén lakó hunok és steppei népek fölött építi ki hatalmát (455-469). (MÓK. 1993. 42.)
70. Ld. az 47. sz. jegyzetet.
71. Ld. az 49. sz. jegyzetet.
72. Keletrómai császár (450-457).
73. A korai középkorban pentapolisnak nevezték a bizánci fennhatóság alá tartozó öt kelet-itáliai város területét.
74. *Scythia Minor*. A középkorban a mai Dobrudzsa vidékét nevezték Kis-Szkitiának.
75. *Mysia Inferior*. Moesia Inferior a Római Birodalomnak a Duna alsó folyásától délre fekvő tartománya volt.
76. Bizie vagy Bizis (ma: Viza, Töröko.) Arkadiopolisszal (ma: Lüleburgaz, Töröko.) együtt Konstantinápoly előerődítménye volt.
77. *Eumedzur*. Hun főember, Ernak rokona (Schäfer 1998. 295-296.)
78. *Vultizintur*. Ernak rokonaként említett hun főember (Schäfer 1998. 299.)
79. Gót fejedelem és püspök (311-381).
80. A Balkán-hegység.
81. Bonfini az eddigiekben a humanista történetíró ismereteinek megfelelően, a régi magyar krónikáknál sokkal pontosabban mesélte el a Hun birodalom felbomlása körüli eseményeket; a következőkben a magyar források verzióját ismerteti, nem rejtve véka alá bizonyos mértékű szkepszisét.
82. *Tetricus*. Ld. a 43. sz. jegyzetet.
83. Ld. az 48. sz. jegyzetet.
84. Ld. az 46. sz. jegyzetet.
85. Ld. az 49. sz. jegyzetet.
86. Ld. a 60. sz. jegyzetet.
87. Ld. az 59. sz. jegyzetet.
88. Ld. az 50. sz. jegyzetet.

89. Bonfini a latin *scythulus* (szkíta) és *Siculus* (székely) szavak hasonlóságából indult ki.
90. Ld. az 47.sz. jegyzetet.
91. Ld. a 49. sz. jegyzetet.
92. Ld. a 46. sz. jegyzetet.
93. Ld. az 43. sz. jegyzetet.
94. A magyar krónikák Bendegúzt tartják Attila apjának. A történeti hun király atyját azonban Mundzsuknak (Mundzuchus) nevezték (MÓK. 1993. 45.).
95. Verancsics a krónikák Csiglamező alakját (ld. az 53. sz. jegyzetet) - nyilván Csíkszék nevének hatására - Csíkmezőre változtatja.
96. Szamosközy itt a székely nevet (Siculus) a szkíta (Scythulus) elnevezésből származtató elképzelésre utal.
97. Ld. a 6. sz. szemelvényt.
98. *Siculos pro Scythulos dictum esse*. Ld. a 94.sz. jegyzetet.